

Araştırmalar ve İncelemeler / Researches and Studies

Anadolu'nun Türkleşmesi Hadisesini Selçuklu Dönemi İğdişliği Üzerinden Okuma

Nazlı Altunsoy*

Öz

Dil canlı bir varlıktır. Dili oluşturan kelimeler de zamana ve mekâna göre değişim, gelişim göstermektedir. Bu nedenle bir sözcüğün tarihte aynı zaman diliminde bir coğrafyadaki anlamı, başka bir coğrafyadakinden farklı olabilmektedir. Ayrıca bir sözcük, aynı coğrafyada zamanla anlam değişimine de uğrayabilmektedir. Bu duruma dair önemli bir örnek iğdiş kelimesidir. Kelime, Orta Çağ'da Türkistan, İran ve Anadolu coğrafyalarında farklı veya yakın anlamlarda kullanılmıştır. Bir coğrafyada beslemek ve eğitmek anlamına gelirken diğerinde melez olma veya binek hayvanları için melezliği belirtme durumlarında kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde ise anlam değişimi devam etmekte ve kelime, hadım edilme durumları için kullanılmaktadır.

İğdiş kelimesi Selçuklu Anadolu'sunda hem atlar hem de insanlar için kullanımına ek olarak bir de şehirdeki görevlilerden birine verilen sıfat olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu haliyle de oldukça merak uyandırmış, tarihçiler bu görevli ve görev hakkında yorumlarda bulunmuştur. İlk bakışta şehir divanında özellikle mali işlerle meşgul oldukları, şehir savunmasında da yer aldıkları kaynaklardan görülmektedir. Ancak neden böyle bir sıfat kullanıldığı, diğer mali görevlilerden farkının ne olduğu hala bir muammadır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kırklareli/Türkiye, nazli.altunsoy@klu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7438-4401.

Bu makalede iğdiş kelimesinin Türkistan, İnan ve Anadolu'daki kelime anlamları, zamanla geçirdiği değişim üzerinde durulacaktır. Selçuklu Anadolu'sundaki iğdişler ve konu üzerine sunulan fikirler sıralanacaktır. Ancak esas olarak Anadolu'daki Türkleşme, iğdişler üzerinden okunmaya çalışılacak ve böylece şehirlerdeki nüfus değişimi, mesleklerdeki dönüşüm, sosyal içerme gibi konular iğdişler üzerinden izlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçuklu Devleti, iğdişlik, Anadolu'nun Trkleşmesi, Selçuklu messeseleri.

Reading the Turkification of Anatolia Through Seljuk Period İğdiş

Language is a vivid entity. The words that constitute language also undergo a change and development over time and across different places. Therefore, the meaning of a word in the same period in one geographical area may differ from its meaning in another geographical area. Furthermore, it may also undergo changes in meaning over time within the same geographical area. A notable example of this situation is the word "iğdiş". The word was used with different or similar meanings in Turkistan, Iran, and Anatolia during the Middle Ages. While it meant 'to feed and educate' in one region, it was used to refer to the state of being a hybrid or the practice of hybridisation in domestic animals in another. Today, the meaning has continued to change and is used to refer to castration.

The word 'iğdiş' appears in Seljuk Anatolia not only in reference to horses and people, but also as a title given to one of the officials in the city. This has aroused considerable curiosity, and historians have commented on this official and his duties. At first glance, it can be seen from sources that they were particularly involved in financial affairs in the city council, but also took part in the city's defence. However, the reason for using such a title and what distinguishes them from other financial officials remains a mystery.

This article will focus on the meanings of the word "iğdiş" in Turkistan, Iran, and Anatolia, and the changes it has undergone over time. The iğdiş in Seljuk Anatolia and the ideas presented on the subject will be listed. However, the main focus will be on reading the Turkification of Anatolia through the iğdiş, and thus issues such as population change in cities, transformation in professions, and social inclusion will be examined through the iğdiş.

Keywords: The Seljuk State of Turkey, iğdişlik, the Turkification of Anatolia, Seljuk institutions.

Giriş

“İğdiş (اكديش, اكدش)” kelimesi, farklı coğrafyalarda ve zamanlarda oldukça farklı anlamları bünyesinde barındıran bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu haliyle dilin canlı bir varlık olduğunu göstermektedir. Bu makalede iğdiş sözcüğünün zaman içindeki veya farklı mekanlardaki değişimi, yolculuğu incelenecek, kelimenin Türkistan, İran ve Anadolu coğrafyalarındaki anlamları üzerinde durulacaktır. Ardından Selçuklu Anadolu'sunda geçen iğdişler, iğdişbaşılar sıralanacak, sonrasında bu dönem hakkında tarihçilerin yorumları incelenecek, son olarak bu sıfatı kullanan kişiler üzerinden Selçuklu Anadolu'sundaki değişim, dönüşüm ve coğrafyanın Türkleşmesi açıklanmaya çalışılacaktır.

İğdiş kelimesi günümüzde Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde: “Erkeklik bezleri çıkarılarak veya burularak erkeklik görevi yapamayacak duruma getirilmiş (hayvan ve özellikle at)” olarak geçmektedir ve Farsça kökenli olarak verilmektedir. Ancak kelimenin kökenine inildiğinde durumun farklı olduğu dil bilimciler tarafından açıklanmıştır. Zira zamanla değişse de köken itibarıyla bakıldığında kelimenin Türkçe olduğu ortaya koyulmuştur. Türkistan coğrafyasında karşımıza çıkan kelime, *Kutadgu Bilig*'de ve *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te geçmekte ve Türkçe *igid* masterından türemiş bir isim olduğu görülmektedir. Bu eserlerde daha çok *beslemek*, *büyütmek*, *yetiştirmek*, *eğitmek* anlamında bazen de anaları bir kişiler için kullanıldığı söz konusu olmuştur.¹ Diğer yandan Karahanlı coğrafyasında (Benâket'te) 1205-6 yıllarında basılan bir sikkede *uluğ iğdiş*'in sıfat olarak kullanılması da kelimenin Türk coğrafyasında kullanıldığının bir başka göstergesidir.²

1 Kâşgarlı Mahmûd, *Divânü Lügâti't-Türk*, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2005, s. 286, 398; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, haz. Çetin Şan - Serap Tuba Yurteser, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2008, s. 336, 534, 762, 764, 932; Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London, Oxford Press, 1972, s. 103; Faruk Sümer, “İğdiş”, *DİA*, cilt 21, 2000, s. 524; Serkan Şen, “İğdiş Sözcüğü Nereden Geliyor?”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı 23, 2007, s. 123-124, 127; Kelimenin anneleri bir anlamında “öğdeş” şeklinde okunmasının Şen ve Uçar doğru olmadığını dil bilimi açısından değerlendirmişlerdir. Ayrıca kelimenin beslemek anlamında kullanımını açıklamışlardır. Bk. Şen, *a.g.m.*, s. 125-126; Erdem Uçar, “Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında VIII: İğdiş ve İğdişçi Üzerine”, *Korkut Ata Türkiyat Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, cilt 1, sayı 1, 2019, s. 12-13.

2 Elena Abramovna Davidovich, “Kanibadam Hazinesindeki Karahanlı Sikkeleri”, *Sovyet Arkeolojisi Dergisi*, sayı 1, 1961, s. 190; https://archaeolog.ru/media/books_sov_archaeology/1961_book01.pdf [Erişim Tarihi: 10.12.2024]; Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011, s. 485.

İğdiş kelimesinin İran coğrafyasına gelindiğinde anlamının oldukça değiştiği görülmektedir. Bu durum, kelimelerin ilk anlamının zamana ve mekâna bağlı olarak değişebildiğini göstermektedir.³ Türkçe kökenli bu kelimenin Türklerle İran coğrafyasına gelmesi ve anlamını değiştirmesi de bu duruma bir örnektir. Kelime İran coğrafyasına gelindiğinde ağırlıklı olarak *melez* anlamına evrilmiştir. Diğer yandan günümüzdeki hadım edilmiş anlamını da zamanla aldığı görülmektedir. Sümer, iğdiş edilmenin, kısırlaştırmanın terbiye edilme anlamı taşıdığını ve saraya yakınlığı belirtebileceğini tahmin etmiştir.⁴ Shukurov ise Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus'un dayılarından birisi olan *Kir Haya* isminin Farsçada hadım, iğdiş anlamına gelmesinden dolayı kullanılmış olabileceğini belirtir ve bu adın küçük düşürücü bir tarafı olduğunu belirtir.⁵ Bu durum için Şen, aynı kökün iki farklı anlamda gelişebileceğini belirtmiştir⁶ ki zannımızca iğdiş kelimesi de bu durumun örneklerindedir.

Makalenin konusunu ilgilendiren ve Orta Çağ İran ve Anadolu'sunda kullanılan ağırlıklı anlam yukarıda bahsedilen melezlik meselesidir. Burada anne veya babadan birinin Türk diğerinin Türk olmadığı, özellikle babanın Türk annenin yerli Hristiyan olduğu durumlarda kullanıldığını görmekteyiz.⁷ Sümer, İran coğrafyasında melez anlamında kullanılan kelimenin Arapçasının "el-muvelled" olup babası Arap annesi Arap olmayan kişiler için kullanılan bir sıfat olduğunu yazar. Buna delil olarak da Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın kumandanlarından Bilge Beg ünvanlı Emir Üner'in isyan ettiği zaman yakın hizmetinde bulunan ve sonrasında onu öldüren üç muvelledi örnek olarak vermektedir.⁸ İbnü'l-Esir muvelled olarak bahsettiği kişileri Türk ve Harezmi

3 Ahmet Caferoğlu, "Filolojide İnsan ve Hayvan Soybirliği", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, cilt 16, 1968, s. 1-2.

4 Faruk Sümer, "Selçuklu Tarihinde İğdişler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Nisan 1985, s. 11.

5 Ali Ekber Dihhudâ, *Lugatnâme*; <https://vajehyab.com/dekhoda/%D8%A8%DB%8C-%D8%AE%D8%A7%DB%8C%D9%87> [Erişim Tarihi: 08.01.2025]; Rüstem Şükürov, "Bizans Dünyasının Doğu Sınırları: Prosopografik Bir Bakış Açısı", *Türk Bizans İlişkileri ve Anadolu'nun Türkleşme Süreci*, çev. Mahmut Kaya, İstanbul, Kültür Bilimleri Akademisi Yayınları, 2016, s. 251.

6 Şen, *a.g.m.*, s. 129.

7 Osman Turan, "L'islamisation dans la Turquie du Moyen Age", *Studio, Islamica*, no 10, 1959, s. 148; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi Türk Dünya Nizamının Millî, İslâmî ve İnsânî Esasları*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003, s. 393; Redhouse'da ise hayvan veya insan için kullanımı belirtilmeksizin doğrudan hibrit yazılmış ve melez anlamı verilmiştir. Bk. James W. Redhouse, *a Turkish and English Lexicon*, Constantinople, 1890, s. 171.

8 Sümer, "Selçuklu Tarihinde İğdişler", s. 12; Sümer, *a.g.m.*, s. 524; Ali Ekber Dihhudâ, *Lugatnâme*; <https://dekhoda.ut.ac.ir/fa/dictionary/%25D8%25A7%25DA%25A9%25D8%25AF%25D8%25B4> [Erişim Tarihi 08.01.2025]

olarak vermektedir ki bu kişilerin babalarının Türk annelerinin Harezmlî olması yüksek bir ihtimaldir.⁹ Bu durumda el-muvelled kelimesinin iğdişin Arapça karşılığı olduğu ve melez anlamında kullanıldığı görülmektedir. XIII. yüzyılda İlhanlı coğrafyasında yaşayan İbn Mühennâ Araplara yönelik hazırladığı sözlüğü Türkçe, Farsça ve Moğolca kısımlara ayırmıştır. Sözlükteki iğdiş kelimesini ise bahsedildiği üzere muvelled olarak tercüme etmiştir.¹⁰ Bu da yukarıda bahsedilen melez olma durumuna dair en net göstergedir denilebilir.

Kelimenin melez anlamının atlar için kullanımı da mevcuttur. Memlük kayıtlarında iğdiş kelimesinin daha çok atlar için kullanıldığı tespit edilmektedir. Bu atların babalarının Arap, annelerinin de Türk atı olduğu ve çok hızlı koştukları, bu nedenle hediye edildikleri görülmektedir.¹¹ Selçuklu Anadolu'sunda da bu kullanıma uygun örnekler mevcuttur. İbn Bibi, Alâeddin Keykubad'ın Celaleddin Harezmsah'a gönderdiği hediyelerden bahsederken 10 *iğdiş at* yazmaktadır.¹² Yine Keykubad'ın Abbâsî halifesine gönderdiği hediyeler arasında *güzel yürüyüşlü, hoş endamlı, eyerli ve dizginli beş iğdiş at* bulunmaktaydı.¹³ Aksarayî de Selçukluların Hülagu Han zamanında Moğollara tabiiyet yükümlülükleri arasında 500 *iğdiş at*'tan bahsetmektedir.¹⁴ Bu da Selçuklu Anadolu'sunda atlar için kullanımının vaki' olduğunu göstermektedir. Ayrıca el-Ömerî, Anadolu'ya mahsus iğdiş atların mevcut olduğunu, şecerelerinin tutulduğunu, oldukça

9 İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi'l-Târîh Tercümesi* 8, trc. A. Ağırakça - B. Eryarsoy vd., İstanbul, Hikmet Neşriyat, 2008, s. 417-418; Sümer, "Selçuklu Tarihinde İğdişler", s. 13; Turan da iğdiş kelimesinin Endülüs'teki muvalledun'a benzediğini belirtir. Bk. Turan, *a.g.m.*, s. 148.

10 İbn Mühennâ, *Hilyetü'l-İnsân ve Halbetü'l-Lisân*, İstanbul Arkeoloji Müzeleri El Yazmaları Bölümü, Numara 1202, s. 242; Kilisli Rifat Bilge, *Kitab Hilyetü'l-İnsan ve Helbetü'l-Lisan, yahut İbn Mühennâ Lügati, Farisi, Türkçe, Moğolca*, İstanbul, Matba'a-i 'Amire, 1338-1340, s. 147; İbn Mühennâ hakkında detaylı bilgi için bk. Mustafa Erkan, "İbn Mühennâ", *DİA*, cilt 20, 1999, s. 218-219; Eser üzerine bir doktora tezi hazırlayan al-Jasimi, iğdiş kelimesini "ikdiş" şeklinde yazıp kelimenin karşısında muvelled yazmasına rağmen günümüzdeki hadım edilmiş anlamını yazmıştır. Bk. Sawash Muslihedin Abdulmajeed al-Jasimi, "İbnü Mühennâ Lügati (Kitâb Hilyetü'l-İnsân ve Helbetü'l-Lisân) (Metin-Dil Özellikleri-Dizin)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, İzmir, 2016, s. 161, 294, 402.

11 İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer ve Câmi'u'l-Gurer*, IX, nşr. Hans Robert Roemer, Kahire, 1960, s. 351; Sümer, *a.g.m.*, s. 524; Türkçede hem insan hem de hayvanlar için kullanılan kelimeler mevcuttur. Bk. Caferoğlu, *a.g.m.*, s. 1-15.

12 el-Hüseynî B. Muhammed B. Ali El-Ca'ferî er-Rugadi İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye Selçuknâme*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Yayınları, 2014, s. 372.

13 İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 257, 283.

14 Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Yayınları, 2000, s. 46.

yüksek fiyattan satıldıklarını kaydetmiştir.¹⁵ Tüm bu örneklerle görülmektedir ki kelimenin Türkistan'da, İran'da ve Anadolu'da farklı anlamlarda kullanımının varlığı ve ayrıca aynı zaman diliminde ve mekânda iki farklı anlama gelebildiği tespit edilmektedir.¹⁶

Selçuklu Anadolu'sunda İğdişler ve İğdişbaşılar

Kelimenin anlamı üzerinde durduktan sonra Selçuklu Anadolu'sunda kayıtlarda ulaşılabilen, ismi geçen veya ismi verilmeden sadece sıfat olarak değinilen iğdişleri sıralamak faydalı olacaktır.¹⁷ İlk kayıt, Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev'in ilk saltanatı sonrasında ağabeyi Rükneddin Süleymanşah'ın Konya'da onu kuşatması sırasında karşımıza çıkmaktadır. İbn Bibi iki melik arasında *serveran ve iğdişan* 'ın, ileri gelenlerin ara buluculukta bulduklarını ve hatta I. Gıyâseddin Keyhusrev'in tahtı bırakmasını salık verip tazminat önerecek güçte olduklarını yazmaktadır.¹⁸ Burada ahilerin I. Gıyâseddin Keyhusrev'in yanında yer aldıkları, iğdişler ve diğer Konya erkanının ise ara buluculuk yapmayı, tahtı devretmesini uygun buldukları belirtilmektedir ve ikinci grubun isteği gerçekleşmiştir.¹⁹ Yazıcızâde Ali ise burada geçen kelimeleri *serverler ve ulular* olarak kaydetmiştir, muhtemelen iğdiş kelimesi bu dönemde, XV. asırda, artık unutulduğu için yazar kelimeyi değiştirip yazmıştır. Nitekim Selçuklular ile birlikte kelimenin Anadolu'da ortadan kalktığı ve unutulmaya yüz tuttuğu görülmektedir.²⁰

İsmine ulaşılabilen ilk iğdiş emiri Konya'dadır ve Hacı İbrahim b. Ebubekir isimli kişidir. O, Konya'nın kuzeyinde Konya-Afyon arasında 1210 yılında bir han inşa ettirmiştir. Han, "Dokuzun Hanı" veya "İğdişler Emiri Hanı" olarak kayıtlara geçmiştir. Ancak kişi hakkında maalesef başka bir bilgi bulunmamaktadır.²¹

15 Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2014, s. 147-148.

16 Sümer, *a.g.m.*, s. 524.

17 Konya, Sivas, Kayseri, Aksaray, Larende, Ereğli, İskilip iğdiş veya iğdişbaşılarının olduğu kesin bilinen yerlerdir. Bk. Tuncer Baykara, "Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu", *Belleten*, cilt 60, sayı 229, Aralık 1996, s. 687.

18 İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 61-62; Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*, Ankara, TTK Yayınları, 2011, s. 38.

19 Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211)", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Güz 2016, s. 36-37.

20 Yazıcızâde 'Ali, *Selçuk-nâme*, haz. Abdullah Bakır, Ankara, TTK Yayınları, 2014, s. 79b; Turan, *a.g.m.*, s. 150.

21 Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*,

Sümer, bu kişiyle Konya'da türbesi bulunan *Emir-i İğdişan* ismiyle Fatih Sultan Mehmet döneminde vakfiyede ismi geçen kişinin aynı kişi olduğunu tahmin etmektedir.²²

Bir diğer ismini bilemediğimiz iğdiş Alâeddin Keykubad döneminde karşımıza çıkmaktadır. Keykubad Ankara Kalesi'nde ağabeyi İzzeddin Keykâvus tarafından kuşatılıp daha sonra teslim olmaya karar verdiğinde onun *iğdişlerden* birinin evine götürülüp başına muhafız dikildiğini görmekteyiz.²³ Daha sonra ise Alâeddin Keykubad, ağabeyi İzzeddin Keykâvus'un vefatı üzerine tahta çıkmak için Konya'ya yöneldiğinde Aksaray mahallinde onu karşılayanları anlatırken İbn Bibi: “ayanların, iğdişlerin, ahilerin oluşturduğu bir grup...” yazmıştır ve tekrardan iğdişlerden bahsetmiştir.²⁴

Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılışı sürecinde Babai İsyanı (1240) önemli bir paya sahiptir. İsyân çıktıktan sonra adım adım ilerlediğinde dönemin önde gelen ticaret şehri olan Sivas'ta isyancılar büyük bir yıkım yapmışlardır. Ayrıca kayıtlara geçtiğine göre Sivas İğdişbaşı olan Hürremşah'ı da öldürmüşlerdir. İbn Bibi bu olaydan bahsederken: “Sivas iğdişbaşı olan Hürremşah adlı kimseyle diğer ileri gelenler (muteber)...”²⁵ şeklinde olayı anlatmıştır. Böylece ismi bilinen ikinci iğdişbaşının Sivas'ta 1240 yılında varlığı görülmektedir.

Türkiye Selçuklu Devleti Moğollar karşısında 4 Temmuz 1243'te Köseadağ Savaşı'nda ağır bir mağlubiyet yaşadı. Ardından Baycu'nun ileri harekâtına devam ettiği, Sivas'ı savaşmaksızın teslim aldığı bilinmektedir. Ancak Kayseri'ye geldiğinde ahilerin yoğunlukta olduğu bu şehirde sert bir direnişle karşılaşmıştır. Şehri almayı gelecek yıla ertelemenin planları yapılırken şehrin iğdişbaşısı Ermeni bir mühtedi Hacukoğlu Hüsam, can güvencesi isteyerek Baycu'nun yanına gitmiş ve bu durum halkın panik olmasına ve nihayetinde şehrin ağır bir

Ankara, TTK Yayınları, 1995, s. 191; Remzi Duran, *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitâbeleri (İnşa ve Ta'mir)*, Ankara, TTK Yayınları, 2001, s. 33-34.

22 *Fatih Devrinde Karaman Eyâleti Vakıflar Fihristi*, haz. Feridun Nâfiz Uzluk, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958, s. 23; Sümer, “Selçuklu Tarihinde İğdişler”, s. 15.

23 İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 166; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara, TTK Yayınları, 1988, s. 106; Claude Cahen, *The Formation of Turkey- The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*, translated and edited by P. M. Holt, London, Routledge, 2014, s. 115; Yazıcızâde Ali burada da iğdiş kelimesini yazmayıp *şehir ayanından* biri olarak bahsetmektedir. Bk. Yazıcızâde 'Ali, *a.g.e.*, s. 123b.

24 İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 238; Fakat yine Yazıcızâde Ali *Konya sakinleri ve ayan ve ekabiri* olarak kaydedip iğdiş kelimesini yazmamıştır. Bk. Yazıcızâde 'Ali, *a.g.e.*, s. 158b.

25 İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 480.

yıkımla ele geçirilmesine, cezalandırılmasına sebep olmuştur.²⁶ İşte burada bu hadiseyle 1243 yılında Kayseri’de Ermeni bir mühtedi olan İğdişbaşı Hacukoğlu Hüsam’ın ismi öğrenilmektedir.

Bir diğer iğdişbaşı 1258 yılında, Selçuklu yıkılışı döneminde Moğol tahakkümünün ve taht kavgalarının yoğun olduğu bir durumda karşımıza çıkmaktadır. Selçuklu sultanları II. İzzeddin Keykâvus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan mücadelesinde Moğolların onayını alan Kılıç Arslan adına Baycu Noyan’ın Malatya’ya geldiği, şehir halkının armağanlarla Baycu’ya boyun eğerek kurtuldukları görülmektedir. Ancak Baycu Noyan’ın şehirden ayrılması üzerine II. İzzeddin Keykâvus’un kumandanı Ali Bahadır şehre girmek istemiş, şehir günlerce direnmiş fakat sonunda teslim olmuştur. Şehir alındıktan sonra bazı kişilere yapılan işkenceler anlatılırken bir iğdişbaşının da adı geçmektedir. Malatya iğdişbaşısı Muin’in boynuna bir ip ile köpek biçiminde bir kafa takılarak sokaklarda gezdirildiği, sonrasında öldürüldüğü görülmektedir. Ebü’l Ferec İbnü’l-İbrî bu bilgidenden hemen sonra Rumlardan Papaz müstevfî²⁷ Kaloyan, oğlu Kir Yori, kardeşleri Basil ve Manoli’yi ileri gelen kişiler olarak yazmış ve öldürüldüklerini eklemiştir. Ayrıca bahsedilen kişilerin hepsinin hukuka vakıf kimseler olduğunu belirtmiştir.²⁸

Bir diğer iğdişbaşı ise Konya’da 1277 ve 1279 yıllarında karşımıza çıkmaktadır ve Cimri, Siyavuş hadisesinde geçmektedir. İbn Bibi olayı anlatırken Karamanoğlu Mehmet Bey’in Konya’ya sahip olduktan sonra “iğdişbaşı (emirü’l-iğdişan), ileri gelenler (ayan), ahiler(ihvan) gibi bütün itibarlı kimseleri” Siyavuş’un saltanatını tanıma ve biat etme konusunda zorladığını anlatmaktadır.²⁹ Ancak Anonim Selçuknâme’de bu kişinin ismi de yer almaktadır ve şehrin savunmasında yer aldığı yazılmıştır: “Emîrü’l-Egadişe Fahreddin, Konya Reîsi, Ahîler (Ahîyân)

26 İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 503; *Şeyh Evhadü’-d-Din Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, haz. Mikail Bayram, İstanbul, Kardelen Yayınları, 2000, s. 62-63; Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2020, s. 27.

27 Müstevfî, Selçuklu Devletlerinde devletin gelir giderlerine bakan, mali işlerle uğraşan divanın başındaki kişiye verilen bir isimdir. Bk. Erdoğan Merçil, *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Dîvânları)*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015, s. 71.

28 Gregory Ebu’l- Ferec (Bar Hebraeus), *Ebu’l- Ferec Tarihi I-II*, çev. Ö. Rıza Doğul, Ankara, TTK Yayınları, 1999, s. 565; Ebü’l-Ferec İbnü’l-İbrî, *Tarih-u Muhtasari’-d-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Ankara, TTK Yayınları, 2011, s. 31; Ebü’l-Ferec İbnü’l-İbrî, Muin’in sıfatını *yiğitbaşı* olarak kaydetmiştir. Bk. İbnü’l-İbrî, *a.g.e.*, s. 31; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II*, haz. Refet Yinanç, Ankara, TTK Yayınları, 2014, s. 234.

29 İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 636.

ve ileri gelenler (muteberân)...”³⁰ Sonrasında ise “Emirü'l-egadiş Fahreddin hastalanarak 20 Safer 678'de öldü. Bu, son Konya reisi oldu.” cümlesi ile tekrar ismi görülmektedir.³¹

Mevlânâ'nın eserlerinde de iğdişler hakkında bilgiler bulunmaktadır ancak isimleri geçmemektedir. Mevlânâ yazdığı mektuplardan birinde müritlerinden tacir Şemseddin'in oğlu mesabesinde olduğunu yazmış, ancak Sivas İğdişbaşısının ondan ve akrabalarından aldığı vergilerin ağırlığından yakınmıştır. Mektubu yazdığı kişiden bu durumun giderilmesini talep etmiştir. Ancak burada mektubu kime yazdığı belli değildir. Sümer, mektubun hitabında “Davud Hanedanının övüncü...” yazmasından dolayı Gürcü David hanedanından olup Selçuklu hizmetine giren ve Sivas'ta subaşılık yapan bir emir olabileceğini yazmıştır ki muhtemeldir.³²

İğdişliğe dair bir diğer kayıt Selçuklu Devleti'nin yıkılışı döneminde kayda geçmiştir. Niğdeli Kadı Ahmed (ö. 1333?), *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik*'te Ereğli mahkemesinin kâtibi İmam Mevlânâ'nın devrin ileri gelenlerinden olan Emir-i Saîd, *Şehid* Bedreddin Hotenî ile ilimler üzerine gerçekleştirdikleri tartışmada serzenişte bulunup: “Vilâdetimden bugüne kadar cereyan eden hâlimden haberdâr ol, zira gayet merhametsiz konuşuyorsun. Ben Erakliyye'de bir iğdişin çocuğu idim. Gençlik günlerinde zikre değmeyecek bir câhil iken, elif, be, te, se, cim ila ahir harflerinden başlayarak ilim öğrenmeye başladım.”³³ cümlesini kurmuş ve bir iğdişin çocuğu olmasının İslami ilimlerde eksikliği beraberinde getirdiğini vurgulamıştır. Son dönemlerde iğdişlerden bahseden diğer bir kaynağımız ise Ahmed Eflâkî'dir (ö. 1360). O; “Konya şehrine bak kaç bin emirin, büyüğün ve ileri gelenin evi, köşkü ve sarayı vardır. Tâcirlerin ve iğdişlerin evi zanaat erbabının evlerinden, emirlerin sarayları tâcirlerin, sultan ve meliklerin köşkleri ve taklarıysa bunların hepsinden yüzlerce derece yüksek

30 *Anonim Selçuknâme*, trc. H. İbrahim - Fahrettin Coşkun, Ankara, Atıf Yayınları, 2014, s. 50-51; Aksarayî ise buradaki kişilerin isimlerini vermeksizin “ümerâ-i devlet” diyerek yazmıştır. Bk. Aksaraylı Mehmed oğlu Kerimüddin Mahmud, *Müsâmeret ül- Ahbâr Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, neşr. Osman Turan, Ankara, TTK Yayınları, 1999, s. 124; Aksarayî, *a.g.e.*, s. 96.

31 *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, trc. F. N. Uzluk, Ankara, 1952, s. 41.

32 Mevlânâ Celâleddin, *Mektuplar*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 1999, s. 138-139, 242; Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Fihî Mâ Fih*, çev. M. Ülker Anbarcıoğlu, İstanbul, Ataç Yayınları, 2013, s. 205; Sümer, “Selçuklu Tarihinde İğdişler”, s. 20.

33 Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik C.I-II (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak)*, trc. Ali Ertuğrul, c. I, Ankara, TTK Yayınları, 2015, s. 463, c. II, s. 703; Turan, *a.g.m.*, s. 148.

ve büyüktür.”³⁴ diyerek iğdişlerin mertebeleri ve zenginlikleri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

İsmi geçen son iğdiş beyi ise Karamanoğulları zamanına denk gelen bir mezar taşında karşımıza çıkmaktadır. Aksaray’daki mermer bir mezar taşında: “Bu kabir Said oğlu rahmet olunmuş, maktul İğdişler Beyi Has Bey’indir. 1341-42 (H. 742) yılı Şevval ayında vefat etti.” yazmaktadır.³⁵ Yine Karamanoğulları zamanında Karamanoğlu İbrahim Bey’in XV. asırdaki vakfiyesinde şahitler arasında bir “Çelebi b. Emîru’l-İğdiş Başı” geçmektedir ve Sümer bu ismin yaşadığını değil aile adı olarak anıldığını belirtir.³⁶

İğdişler hakkında en detaylı bilgiyi bize el-Hoyî sunmaktadır. O, Selçuklu yıkılışı döneminde kurulan ikinci devir beyliklerinden Çobanoğullarının merkezi Kastamonu’da Muzaffereddin Yavlak Arslan’ın desteğini görmüş ve uzunca süre burada kalmıştır. El-Hoyî, iğdişleri taşra teşkilatındaki şehir görevlileri arasında saymaktadır. Zira bu önemli eserde ikinci tabaka olarak bahsedilen *naib*, *vali*, *müşrif*, *nazır*, *kâbızdan sonra iğdişler emiri* gelmektedir ve sonrasında *muhtesib*, *hacegan* ve *ehl-i fütüvvet* sıralanmaktadır. Burada iğdişbaşılardan şehir görevlileri arasında zikredilmesi ekonomi ve sosyal düzen ile ilgili görevleri olduğunu net bir şekilde göstermektedir.³⁷ Böylece kayıtlarda ulaşılabilen Selçuklu dönemi iğdişleri, iğdişbaşılardan yukarıdaki gibi sıralanmıştır. Şimdi bu kişiler üzerinden ileri sürülen görüşleri belirtmekte yarar vardır.³⁸

Selçuklu Anadolu’sundaki İğdişliğe Dair Yorumlar

Selçuklu Anadolu’sundaki iğdişlik üzerine üç müstakil çalışma bulunmaktadır. İlk olarak Faruk Sümer 1985 yılında *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*’nde çıkan “Selçuklu Tarihinde İğdişler” başlıklı makalesi ile dikkat çekmiştir. Ardından daha özet bir şekilde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*’nde “İğdiş” maddesini 2000 yılında yayımlamıştır. Konu üzerine çalışan bir diğer tarihçi ise Tuncer Baykara’dır. O, 1996 yılında *Belleten Dergisi*’nde “Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu” başlıklı makalesi ile konu üzerinde durmuştur. Fakat bu üç çalışma dışında müstakil olmasa dahi Selçuklu Anadolu’su üzerine

34 Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, Kabcacı Yayınları, 2011, s. 224.

35 M. Zeki Oral, “Aksaray’ın Tarihi Önemi ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, V, 1962, s. 234.

36 Sümer, “Selçuklu Tarihinde İğdişler”, s. 22.

37 Hasan b. Abdülmü’min el-Hoyî, *Selçuklu İnşâ Sanatı Gıynetü’l-Kâtip ve Münyetü’l-Tâlib Rûsûmu’r-Resâil ve Nücûmu’l-Fezâ’il*, haz. C. Yakupoğlu - Namiq Musalı, Ankara, TTK Yayınları, 2018, s. 55, 96-97.

38 Anadolu’da üç adet İğdiş adlı köy vardır: Gümüşhane Kelkit’te İğdiş Köyü (Gültepe), Kütahya Gediz’e bağlı İğdiş Köyü (Yeşilova), Sivas Şarkışla’ya bağlı İğdiş Köyü (Yükselen köyü).

çalışan tarihçiler yorumlarda bulunmuşlardır. Osman Turan, Claude Cahen, Mustafa Akdağ, Speros Vryonis, Scott Redford, Rustam Shukurov, A. C. S. Peacock konu hakkında çıkarımlarda bulunan bazı yazarlardır. İlk olarak Selçuklu Anadolu'sundaki iğdişlerin dinî kimliği üzerine yazarların görüşlerine yer verilecek, ardından Selçuklu Anadolu'sundaki iğdişlik kurumu/teşkilatına dair yorumlar sıralanacaktır.

Selçuklu Anadolu'sundaki iğdişlerin görev tanımlarından önce kimlikleri üzerinde durmak faydalı olacaktır. Kelimenin yukarıda belirtilen melez olma durumunu karşılayan anlamından dolayı Turan, “Selçuklu Türkiye'sinde, ebeveynleri Hıristiyan veya daha genel olarak gayrimüslim olan ve kökenleri farklı halklara dayanan her Müslüman ikdiş olarak adlandırılırdı.”³⁹ diyerek iğdişlerin kimliğine dair bir yorumda bulunmuştur ki birçok yazar da Turan ile aynı fikirdedir ve yorumu desteklemiştir.⁴⁰ Cahen de benzer bir yorumda bulunarak başlangıçta nüfusun büyük kısmını oluşturan gayrimüslimleri denetleme işinin *melez aristokrasi* olarak bahsettiği iğdişlerde olduğunu ancak zamanla çoğunluğun Müslümanlara geçtiğini belirtir.⁴¹ Cahen ayrıca hem yerli olup din değiştiren hem de babası Türk ve diğer Müslümanlardan, annesi ise yerli olanlar için kelimenin kullanıldığını belirtir⁴² ve zamanla Müslüman kişiler, İslamiyet'i kabul edenler ve karışık evlilikten doğanlarla artık kurumun başlangıcındaki gibi bir ayırımının kalmadığını ileri sürmektedir.⁴³

Akdağ ise iğdişlerin ve iğdişbaşların halk temsilcileri olduklarını ve bu nedenle aralarında Hristiyanların da varlığını yazmıştır.⁴⁴ Sümer de babaların Türk, annelerin yerli Hristiyan olduklarını var saymaktan başka çare olmadığını

39 Turan, *a.g.m.*, s. 149.

40 Turan, *a.g.e.*, s. 394; Turan ve Cahen anne babadan birisinin Türk olması durumundan bahsediler; ancak Sümer'in de belirttiği gibi bir Müslüman Türk kadınının gayrimüslim bir erkekle evlenmesi İslam Hukukuna uygun değildir. Bunun gerçekleşmesi için şahsın Müslüman olması gerekmektedir. Bk. Sümer, “Selçuklu Tarihinde İğdişler”, s. 17; Redford da aynı fikirdedir. Bk. Scott Redford, “Caravanserais and Commerce”, *Trade in Byzantium Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, ed. Paul Magdalino - Nevra Necipoğlu - Ivana Jevti, İstanbul, Koç Üniversitesi, 2013, s. 306.

41 Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s. 155-156; Redford, Selçukluların çok sayıda kervansaray inşa etmesinin bir sebebinin Hristiyan nüfusun yoğunlukta olduğu yerlerde özellikle devlet kontrolünü sağlama amaçlı oluşunu belirtmiştir. Bk. Redford, *a.g.m.*, s. 306.

42 Cahen, *a.g.e.*, s. 114, 286.

43 Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 155.

44 Akdağ, *a.g.e.*, s. 27.

belirtmiştir.⁴⁵ Vryonis, iki dilli Greko-Türk sınıfı olarak adlandırdığı iğdişliğin *mixovarvaroi-Turcopoli* ile eşdeğer olduğunu ileri sürmüş,⁴⁶ sadece elit tabakanın değil sıradan kişilerin de yerli Hristiyan kadınlarla evliliklerinin yaygın olduğunu belirterek karışık evlilikler için: “Müslümanlarla Hristiyanlar arasında toplumun her düzeyinde yapılan evlilikler Yunan Hristiyan unsurunun Müslüman toplumuna katılımı ve içerilmesi konusunda çok önemli bir rol oynadı.”⁴⁷ cümlesi ile durumu açıklamıştır. Richard Dietrich ise iğdişlerin Bizans İmparatorluğu’ndaki *mixobarbaroilere* karşılık geldiğini: “Bizans kaynaklarında *mixobarbaroi* (μῆσοβάρβαροι, “karışık/yarım barbarlar”) olarak anılan ikdişler, Türk (veya diğer Müslüman) babalar ile yerel (genellikle Rum) annelerin çocuklarıydı.” şeklinde yukarıdaki tezleri destekler nitelikte bir yorumda bulunmuştur.⁴⁸

Yukarıda yer alan tüm yorumlar iğdişlerin Müslüman baba, Hristiyan anneden dünyaya geldiklerini veya yeni Müslüman, mühtedi kişileri karşıladıklarını göstermektedir. Ancak bu görüşlere karşı çıkan Baykara, iğdişlerin kesinlikle Müslüman ve de Türk olduklarını yazmıştır. Baykara özellikle 1202 tarihli Altun-Apa Vakfyesi’nde yer alan isimlerden hareketle vakfiyede şehir dışında gayrimüslim mülklerinin olduğunu, buna karşın Konya’da şehir içinde gayrimüslim mülkünün yer almadığını ve ayrıca bu tarihte adları geçen kişilerin hiçbirinin baba ismi kısmında Abdullah yazmamasından dolayı dükkân sahibi bir gayrimüslimin olmadıklarını ileri sürmüştür. Baykara, Anadolu’ya gelen yerleşik Türkmen nüfusun yoğunluğu nedeniyle hemen şehirleri doldurduklarını, ayrıca Bizans’tan esnaf tüccar vb. sınıftan kimselere asla ihtiyaç duyulmadığını, iğdişlik teşkilatının Karahanlılar’dan, Orta Asya’dan devam edegeldiğini yazmıştır.⁴⁹

45 Sümer, “Selçuklu Tarihinde İğdişler”, s. 18.

46 Speros Vryonis, “Nomadization and Islamization in Asia Minor”, *Dumbarton Oaks Papers*, vol 29, 1975, s. 59; Yalman da aynı fikirdedir. Bk. Suzan Yalman, “The ‘Dual Identity’ of Mahperi Khatun: Piety, Patronage and Marriage across Frontiers in Seljuk Anatolia”, *Architecture and Landscape in Medieval Anatolia, 1100-1500*, ed. Patricia Blessing - Rachel Goshgarian, Edinburgh University Press, 2017, s. 225.

47 Speros Jr. Vryonis, *Küçük Asya’da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma*, çev. İdem Erman, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2020, s. 290-291.

48 Richard Dietrich, *Seljuqs Social History- Social Structure*, Humanities Institute, 2022, [https://humanitiesinstitute.org/_static/242d6a34180d2a788a9632732a3a8959/seljuks-class\(3\).pdf?dl=1](https://humanitiesinstitute.org/_static/242d6a34180d2a788a9632732a3a8959/seljuks-class(3).pdf?dl=1) [Erişim Tarihi: 10.06.2025]

49 Baykara, *a.g.m.*, s. 682, 688, 689; Baykara, şehrin eski sakinlerinin oturduğu mahallelerde kendi iktisadi düzenlerini devam ettirdiklerini belirtmiştir. Bk. Baykara, *a.g.m.*, s. 682.

İğdişlerin kimlikleri ve dinî aidiyetleri hakkındaki yorumlar yukarıdaki gibidir. Görevleri konusunda yapılan tartışmalarda ise öne çıkan yorumlardan biri, onların askerî bir sınıf olduğu, şehirlerde güvenlikten sorumlu kişiler olduğu yönündedir. Uzunçarşılı, Turan ve Cahen bu görüştedir.⁵⁰ Osman Turan, iğdişliğin devşirme sistemine benzer, Hristiyanların çocuklarından edinilen, şehirlerde asayişi korumak için oluşturulan ve İslamleştirilen bir askerî sınıf olduğunu yazar.⁵¹ Buna delil olarak yukarıda anlatılan Babai İsyanı'nda Sivas'ta, Karamanoğullarına karşı Konya'da iğdişlerin askerî bir savunma yapmalarını ve son iğdişbaşısı Fahreddin öldükten sonra Konya'da düzenin kalmamasını örnek olarak sunmaktadır.⁵² Cahen de Turan ile benzer bir yorumda bulunur; Osmanlı Devleti'nde yeniçeri sistemi içerisindeki devşirme benzeri bir yapı olabileceğini, yerli Hristiyanların gençlerinin alınıp yetiştirilebildiğini vurgulamıştır ve Turkopole karşılık geldiğini de belirtmiştir.⁵³ Ayrıca iğdişliğin bir askerî birlik olduğunu, Müslüman bir emire bağlı olduklarını, şehirde düzeni korumakla görevli olduklarını yazmıştır. Ancak bu düzenli bir birlik değildir ve ordunun bir parçası değildir.⁵⁴ Bu yorumu Vryonis de devam ettirmiştir ve iğdişlerin gulamhanede yetişen kişiler olduğunu kaydetmiştir.⁵⁵ Redford da aynı şekilde Müslüman baba Hristiyan anneden doğan askerî bir sınıf olarak tanımlamıştır.⁵⁶ Dietrich ise; "Müslüman kaynaklarında ise iğdişler genellikle yerel askerî operasyonları yürüten ya da şehir yönetiminde yer alan askerî bir sınıf olarak karşımıza çıkmaktadır; her iki rol de ağırlıklı olarak gayrimüslim ve Türk olmayan nüfusla iletişim kurabilen kişiler tarafından daha verimli bir şekilde yerine getirilebilir." şeklinde yorumlamıştır.⁵⁷

50 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 105-106.

51 Turan, *a.g.m.*, s. 147-148, 150; Turan, *a.g.e.*, s. 392-393; Günay, Turan'ın görüşlerini devam ettirerek Osmanlı'daki yeniçeriliğin temelini oluşturan devşirme sisteminin Selçuklulardaki iğdişlik kurumundan geldiğini söylemektedir. Bk. Ünver Günay, "Anadolu'nun Dinî Tarihinde Çoğulculuk ve Hoşgörü", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, cilt 8, sayı 22, s. 199.

52 Turan, *a.g.m.*, s. 147.

53 Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 154; Cahen, *a.g.e.*, s. 114-115, 272; Turkopoller için de Türk-Müslüman baba ve Hristiyan annenin söz konusu olabileceği yönünde yorumlar bulunmaktadır. Bk. Alexis G. C. Savvides, "Late Byzantine and Western Historiographers on Turkish Mercenaries in Greek and Latin Armies: The Turcoples/Tourkopouloi", *The Making of Byzantine History*, ed. R. Beaton - C. Roueche, Variorum, 1993, s. 122, 127.

54 Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 155, 198; Cahen, *a.g.e.*, s. 115.

55 Speros Vryonis, "Seljuk Gulams and Ottoman Devshirmes", *Der Islam Journal of the History and Culture of the Middle East*, XLI, Berlin, 1965, s. 231.

56 Redford, *a.g.m.*, s. 306.

57 Dietrich, *a.g.e.*; [https://humanitiesinstitute.org/static/242d6a34180d2a788a9632732a3a8959/seljuks-class\(3\).pdf?dl=1](https://humanitiesinstitute.org/static/242d6a34180d2a788a9632732a3a8959/seljuks-class(3).pdf?dl=1)

İğdişlerin görevleri için getirilen yorumlardan bir başkası ise onların Osmanlı dönemindeki *kethüda*, bugünkü *muhtar*, *belediye başkanı*, görevinde oldukları yönündedir. Akdağ, iğdişlerin mahalleliyi hükümet nezdinde temsil etmek için seçilen, bugünkü muhtara benzer bir yapı olduklarını belirtip bu nedenle *mahallebaşı* şeklinde bir isimlendirmede bulunmuştur.⁵⁸ O, Selçuklu Devleti'nin yıkılışı sürecinde Arapça ve Farsça ifadelerin yerine Türkçe terimlerin kullanılmaya başlamasıyla iğdişbaşı kelimesi yerine de “şehir kethüdası” ifadesinin kullanıldığını belirtmiştir ve ilk kez Ahmed Eflâkî tarafından kelimenin kullanılmasından dolayı bu yorumda bulunmuştur.⁵⁹ Sönmez de aynı çıkarımda bulunmuş, iğdişliğin Osmanlı'daki şehir kethüdalığı veya belediye başkanlığına tekabül eden bir anlamı olduğunu belirtmiştir.⁶⁰ Kaymaz, iğdişler için “kentlerde halk temsilcisi olarak seçilen ve yönetimce de tanınan önder görevliler” olarak benzer bir tanım yapmıştır.⁶¹ Mürsel Öztürk de İbn Bibi tercümesinde düştüğü dipnotta Osmanlı zamanındaki kethüdalık benzeri bir yapı olduğunu, merkezce tayin edildiğini, emrinde kethüdalar (iğdişler) bulunduğunu, bu kişilerin şehrin nüfusuna göre Müslüman veya Hristiyan olabildiğini, siyasi olaylarda rol oynayıp silahlı milis kuvvetine sahip olduklarını belirtmiştir.⁶² Tabakoğlu da bugünkü mahalle muhtarı veya Osmanlı dönemindeki mahalle kethüdalarına benzediğini, halk tarafından seçilip kadı tarafından onaylandıklarını, halk ile iktidar arasındaki ilişkilerden sorumlu olduklarını, zengin ve ileri gelenlerin de başında yer aldıklarını ileri sürmüştür.⁶³ Peacock ise iğdişlerden *kentsel bir grup* olarak bahseder ve “Bunların tam olarak kim ya da ne oldukları tamamen belirsizdir.” yorumunda bulunmuştur.⁶⁴

İğdişliğin Selçuklu Anadolu'sunda ekonomi ile ilgili bir görev olduğu yorumlar arasındadır. Yukarıda belirtildiği üzere konu hakkında müstakil çalışmaları bulunan Sümer ve Baykara bu görüşü savunmaktadırlar. Sümer, Anadolu'da iğdişlerin XII-XIII. yüzyıllarda büyük şehirlerdeki maliye memurları

58 Akdağ, *a.g.e.* s. 22, 26-27; Ancak Sümer'in de belirttiği gibi seçimle değil iktidar tarafından görevle gelmekteydiler. Bk. Sümer, “Selçuklu Tarihinde İğdişler”, s. 21.

59 Ahmed Eflâkî, *a.g.e.*, s. 302; Akdağ, *a.g.e.*, s. 27; Akdağ, eserinde Köprülü'den şifahi olarak edindiği bilgiye göre iğdiş kelimesinin yanlış okunduğunu, doğrusunun *öndeş* şeklinde olup mahalle önderi gibi düşünülmesi gerektiğini yazmıştır. Akdağ'dan naklen. Bk. Akdağ, *a.g.e.*, s. 26.

60 Sönmez, *a.g.e.*, s. 191.

61 Kaymaz, *a.g.e.*, s. 215.

62 İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 636.

63 Ahmet Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013, s. 113.

64 A. C. S. Peacock, *Moğol Anadolu'sunda İslam, Edebiyat ve Toplum*, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2023, s. 181-184.

olduklarını belirtir, ona göre iğdişlerin esas vazifeleri vergi işleri ile ilgilidir, şehrin savunmasına katılmaları ise mecburi sebeplerle olabilmıştır.⁶⁵ Baykara'ya göre ise iğdişler büyük tüccarlar olup şehirlerin en etkili zümresiydiler, eşraf ve ayandandılar, bu nedenle hocegan ile isimleri beraber geçmekteydi.⁶⁶ Ayrıca Baykara, onların halk temsilcileri olduklarını, bir nevi belediye başkanı görevini yerine getirdiklerini, şehre gelen giden tüccarlarla ilgilendiklerini, şehri iyi bilen kişiler olarak halktan adil şekilde vergileri toplayıp merkeze ilettiklerini, şehirlerdeki halkın ve ordunun yiyecek ve eşya ihtiyaçlarını karşıladıklarını, doğrudan üretim yapmadıklarını, ihtiyaç durumunda temin ettiklerini yazmış, diğer yandan tehlike durumunda şehrin savunuculuğunu da yerine getirdiklerini belirtmiştir.⁶⁷ O, 1272 tarihli Nûreddin Cacaoğlu'nun Vakfiyesi'nde dükkanlardan bahsederken çarşıya yakın kısmında iğdişbaşı hanının varlığından ve iğdişbaşı evlerinden bahsedilmesini,⁶⁸ yine Dokuzun Hanı'nın ticaretle alakalı olmasını yorumuna delil olarak sunmuştur. Baykara, Aksaray'daki İğdişler Beyi Has Bey'in mezar taşının ahilerinkiyle birlikte olmasından hareketle esnaf durumuna işaret etmiş, fakat iğdişliğin daha çok ticari boyutu olmasına karşın ahiliğin üretim boyutunun da varlığı tezini ileri sürmüştür.⁶⁹ Bu delillerle beraber görülmektedir ki iğdişliğin ekonomi ile ilgili kuvvetli bir yanı mevcuttur.

Selçuklu Dönemi İğdişliği ve Anadolu'nun Türkleşmesi-Dönüşümü

Selçuklu dönemindeki iğdişler, iğdişbaşılar yukarıda sıralanmış ve bu kişilerin etnik ve dinî mensubiyetlerine, görevlerine dair yorumlar aktarılmıştır. Burada sıralanan isimleri bilinen veya sadece iğdiş olarak bahsedilip sıfatları geçen iğdişler üzerinden çıkarım yapılacak, kimlikleri, görevleri üzerinden Anadolu'nun Türkleşmesi ve dönüşüm hadisesi izlenmeye çalışılacaktır.

Selçuklu Anadolu'sunda İslamlaşma zorla veya kitleler halinde olmamıştır. Bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir ve bireysel ihtidalar söz konusu olmuştur. Bunun yanında ilk fetihler gerçekleştiğinde gayrimüslim nüfusun yoğunlukta

65 Sümer, "Selçuklu Tarihinde İğdişler", s. 14, 21; Sümer, *a.g.m.*, s. 524; Ersan da Sümer'den alıntıyla iğdişbaşının bir şehirde yiyecek, su ve giyecek gibi ihtiyaçları karşılamakla görevli olduğunu, belediye başkanına benzer bir görevde olduğunu yazmıştır. Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara, TTK Yayınları, 2007, s. 254.

66 Baykara, *a.g.m.*, s. 690; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş 1, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015, s. 39.

67 Baykara, *a.g.m.*, s. 686-687, 689-690.

68 Necati Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara, TTK Yayınları, 1959, s. 56, 124.

69 İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi II*, İstanbul, 1974, s. 1507, 1549, 2434-2437; Baykara, *a.g.m.*, s. 691.

olması gayet doğal bir durumdur ki kesif Türkmen göçleriyle bu durum kısa sürede tersine dönmüştür. Ancak Türkleşme tamamlanmadan önce, gayrimüslim nüfus henüz İslamlaşmamış veya bir kısmı Bizans topraklarına göç etmemişken bu nüfusun Selçuklu yönetimindeki durumları önemlidir. İlk savaşlar ve şok atlatıldıktan sonra Selçuklu yönetimi tebaasını ayırmadan ılımlı bir politika, içerme politikası uygulamıştır. Bu nedenle gayrimüslimler fetihten sonra da yaşamlarına ve meşguliyetlerine devam etmişlerdir. Ancak tabii ki Türkmen nüfusun sürekli artmasıyla etkinlikleri azalmış, fakat yok olmamıştır. Bu nedenle şehirde onları temsil edecek bir kimsenin olmaması bu dönem için düşünülemez. Böylece karşımıza bir sorun çıkmaktadır: Gayrimüslim nüfusun devlet nezdinde özellikle ilk yıllarda temsil edilme durumu nasıl olmuştur? İşte burada iğdişlik kurumu bize böyle bir ihtiyacın karşılandığını göstermektedir.

Yukarıda yorumlarda Bizans'ta mixovarvaroi denilen, iki dilli Greko-Türk sınıfına benzer bir yapıdan söz edilmiştir. Birçok yazar iğdişlerin melez olma durumlarından bahsetmiştir. Biz de burada aynı görüşte bulunmaktayız. İlk zamanlar yoğun gayrimüslim nüfusun kendisini temsil edebilecek, kendi içlerinden çıkan bir aracıya ihtiyaçlarının olması da bunu gerektirmektedir. Burada bu kişiler zannımızca doğrudan Hristiyan, mühtedi veya babası mühtedi olabilmekteydi. Bir başka ihtimal ise babalarının Türk, annelerinin Hristiyan olma durumlarıdır ki bahsedilen dönemde bu türden evliliklerin yoğun olduğu bilinmektedir. Böylece dört durumda da Hristiyan halk kendi içlerinden çıkan ve yönetim nezdinde onları temsil eden kişilere sahip olmuş olacaktırlar. Burada isimleri günümüze ulaşamayan birçok iğdişin varlığı tahmin edilebilir, ulaşanlardan ise Hacı İbrahim b. Ebu Bekir ve Has Beg b. Said'in babalarının Müslüman, Hacukoğlu'nun gayrimüslim olduğunu, ancak Muin, Fahreddin ve Hürremşah'ın baba adlarının bilinmediğini görüyoruz; fakat Muin'den bahsedilirken sıralanan isimler Hristiyan kişilerdir. Babası Müslüman olanların anneleri Hristiyan olabilirler veya baba adları bilinmeyen kişiler mühtedi (veya babası mühtedi) olabilir ki bu, Selçuklu Anadolu'su için oldukça mümkündür. Ancak ilerleyen süreçte Müslümanların, İslamiyet'i kabul edenlerin ve karışık evlilikten doğanların çoğalmasıyla artık başlangıçtaki gibi bir ayrımın kalmadığı ve Müslümanların giderek ağırlık kazandığı aşikardır.⁷⁰ Diğer yandan iğdişlik, tamamen Türk ve Müslümanlardan müteşekkil en önemli vazife olsaydı, tüm şehirlerin iğdişbaşlarının eserlerde veya kitabelerde yazması gerekirdi ki tam da burada babası Türk ancak annesi Hristiyan birçok insanın olması zaten belirttiğimiz bir ihtimaldir.

70 Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 155.

Baykara, yukarıda bahsedildiği üzere iğdişlerin kesinlikle Türk ve Müslüman kişilerden oluştuğunu yazmıştır. Ona göre Altun-Apa Vakfiyesi'nden hareketle şehir dışında gayrimüslim mülkünün kalmamasına karşın köylerde bulunması meselesi dikkate değerdir. Ancak burada da şu şekilde bir yorumda bulunulabilir: Köylerde Hristiyanların bir arada yaşayarak kimliklerini daha rahat korudukları bir gerçekliktir. Aynı durum Türkmenler için de geçerlidir. Ancak şehirde yer tutunma, dönemin elit kesimine mensup olma veya bazı dünyevi çıkarlar için ihtida hadiselerinin veya içerme politikasının yoğun olması mümkündür. Bu nedenle dükkân sahiplerinden gayrimüslim kökenli kişilerin varlığını tespit etmek oldukça zor bir durumdur. Zira sadece baba ismindeki Abdullah'tan hareketle böyle bir çıkarım yapmaya mecburuz ancak bu da hemen bir nesil sonrasında kaybolmakta ve gayrimüslim kökenli kişilerin varlığının tespitini imkânsız hale getirmektedir. Bu duruma dair önemli örnekler mevcuttur: I. İzzeddin Keykâvus zamanında Ermeni, Hristiyan Emir Hacib Esed üd-Devle Arslan b. Sumpat b. Yuri 12 Cemaziyelevvel 610 (29 Eylül 1213) tarihinde Sivas'ta Kayseri yolu üzerinde bir ribat (han) ve bir de köprü vakfetmiştir ve bu vakıflarına ait tahsis ettiği emlakı söz konusudur. Ayrıca bu emirin adı Türkçe, babası ve oğulları hem Türkçe hem de Ermenice isimler taşımaktadırlar.⁷¹ Diğer yandan Erzincan emiri olan Şerefeddin Mahmud'un Frenk askerlerden olduğu, Hristiyanlara iyi davrandığı nakledilmektedir.⁷² Bu örneklerle dahi kesin bir yargıya varmanın zorluğu, Selçuklu Anadolu'sundaki gayrimüslim kökenli görevlilerin kimlik tespitlerinin güçlüğü ve aksi durumların olabileceği görülmektedir. Baykara'nın söylediği gibi yoğun bir şekilde devam eden göç hadisesi, insan kaynağı aktarımı ile Türkmenler hemen her alanda şehirlerde, köylerde hem nüfus hem de etkinlik olarak öne çıkmış, hâkim güç olmuşlardır. Ancak bu durum bir süreç dahilinde gerçekleşmiştir. Ayrıca burada Selçukluların tolerans ikliminde içerme politikasının neticesinde, kaybolan gayrimüslim kimlikleri de şehirlerdeki esnaf, zanaatkar, tüccar mesleklerinde artık Müslüman kimlikleri ile devam etmişlerdir.

İğdişlerin tamamının Müslüman ve Türk olduğunun kabulü durumunda fetihten hemen sonra gayrimüslim halkın ya ortadan kaldırılmış veya topluca ihtida etmiş ya da mülk edinme ve temsil edilme gibi hakları ellerinden alınmış olmalıdır. Oysaki Selçukluların ne bir yıkım ve yok etme ne de yerli halkın hukuki bazı yetkilerini ellerinden alma gibi bir politikaları olmamıştır. Öldürmeyi bir kenara bırakırsak Selçuklu Anadolu'sunda hukuki anlamda bir sorun yaşanması durumunda bu sorunlar kaynaklarda kendilerine yer bulurlardı.

71 Vakfiyeye ulaşılammış olup Turan'dan nakledilmiştir. Bk. Turan, *a.g.e.*, s. 375.

72 İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 515, 524; Turan, *a.g.e.*, s. 392.

Ayrıca topluca ihtida olaylarına Selçuklu Anadolu'sunda pek rastlanmamaktadır. Bireysel ihtidaların gerçekleştiği görülmektedir. Bu nedenle toplu ihtida olması durumunda bunun da kaynaklarda yer alması gerektiği vurgulanmalıdır.

Fethin akabinde Selçuklular yoğun bir gayrimüslim nüfusa sahip olsalar da sürekli devam eden Türkmen göçleri nedeniyle şehirlerdeki Müslüman sayısı hızlıca gayrimüslim sayısını geçmiş olmalıdır. Zira bahsedilen dönemde Türkmenlerin teşkilatçılığı ve Anadolu'ya adaptasyonu çok hızlı olmuştur. Ayrıca bu göçlerle yerleşik, şehirli, zanaatkar Türkmenlerin de gelmeleriyle şehirdeki ticari hayatı ellerine almaları oldukça doğal bir durumdur. Akdağ, fetih sonrasında Türkmenlerin şehir ve etrafında mülk edinme konusuna önem verdiklerini, buna bağlı olarak şehir ve kasabalarda ve etraflarındaki bağ bahçelerin yanı sıra dükkân, han, hamam, ev gibi mülkler edindiklerini belirtir.⁷³ Bu nedenle Baykara'nın da belirttiği gibi XIII. asrın ikinci yarısından itibaren Türkmenlerin hemen her alanda hâkim oldukları bir vakıdır.⁷⁴

İğdişlerin dinî ve etnik kimliklerine dair yorumda bulunduktan sonra sırada bir başka problem bulunmaktadır: Selçuklu Anadolu'sunda iğdişlerin görevleri ne idi? Onlar hakkında en detaylı bilgiyi el-Hoyî'den edinmekteyiz. El-Hoyî'nin verdiği bilgilerle görülmektedir ki Baykara'nın da belirttiği gibi iğdişlik bir kelime olarak değil bir teşkilat olarak ele alınmalıdır.⁷⁵ El-Hoyî, inşa eserini XIII. yüzyılın sonlarında Moğol tahakkümünün başladığı sıralarda yazmıştır. Bu sırada kurumların veya teşkilatın önemleri veya görevleri değişmeye başlasa da bir inşa kitabına hemen etki etmemesi ve bu nedenle önemini yitirmeye başlayan iğdişlerden etkin olarak bahsedilmesi doğaldır. El-Hoyî, eserinde iğdişlere nasıl hitap edilmesi gerektiğinden, iğdişlerin vazifelerinden bahsetmesinin yanı sıra şehrin ileri gelenleri arasındaki sırasını da bizlere nakletmiştir.

El-Hoyî öncelikle hitap konusunda *Gunyetü'l-Kâtib ve Münyetü'l-Tâlib* isimli eserinde iğdişler emiri için: “Vakur, metin ve seçkin emir, ileri gelenlerin şevketi, ünlülerin efendisi, uluların öncüsü, liyakatleri kapsayan, dinin falanı, İslam'ın dolunayı, hazretin beğendiği, meliklerin ve sultanların güvendiği, uluğ, bilge, iğdişler emiri, şanlı meclisinin üstünlüğü devamlı olsun.”⁷⁶ yazmıştır. O, *Rüsûmu'r-Resâil ve Nücûmu'l-Fezâ'il* eserinde ise: “Seyyidü'l-a'yan ve'l-meşâhir Şemseddin şihâbü'l-İslâm vesîku'l-hazre azîzü'l-mülûk ve's-Selâfîn

73 Akdağ, *a.g.e.*, s. 22.

74 Baykara, *a.g.m.*, s. 683.

75 Baykara, *a.g.m.*, s. 688.

76 el-Hoyî, *a.g.e.*, s. 124, 137.

uluğ bilge kâfi emîrû'l-egâdişe⁷⁷ şeklinde hitap edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Buradan yola çıkarak iğdişler emirinin şehrin yönetiminde ileri gelen bir görevli olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Yazar, iğdişlerin vazifelerini şöyle sıralamıştır: Herkese gücünün yettiği kadar vergi koymak, zengin fakir arasında fark gözetmemek, kimseyi himaye etmemek, mal sahipleri ve zayıfları ezmek ve maaşıyla tasarruf etmek.⁷⁸

El-Hoyî, *Rûsûmu'r-Resâ'il*'inde iğdişler emirini kâbızdan önce zikrederken *Gunyetü'l-Kâtib*'inde makamlar yer değiştirmiştir. Kâbızlar eyalet divanında vergileri yazıp, hesaplayıp sonrasında vergilerin toplanması ve teslimi için berat ve maaş görevlilerine teslim ederdi.⁷⁹ Ayrıca İğdişler emirinden sonra muhtesibin gelmesi de önemlidir. Muhtesip, bugünkü belediye ve zabıtalara görevlerini yerine getirip çarşı ve pazarları kontrol eden kişiler için kullanılmaktadır ki yine ekonomi ile ilgili bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁰ Burada belirtmekte yarar var ki Müslüman ve vergi almakla görevli olan kişi muhtesip olmalıdır. İğdişler emiri ise kâbız ile muhtesip arasında, onların denginde bir görevli olmalıdır. Böylece iğdişliğin şehir yönetiminde özellikle ekonomi ile ilgili bir teşkilat, görev olduğunu dönem kaynağı el-Hoyî'nin sunduğu bilgilerle öğrenmekteyiz.

Türkiye Selçuklu Devleti, Anadolu'nun Türkleşmesinde başat rol oynamasının yanı sıra Osmanlı Devleti'ne miras bıraktığı devlet teşkilatı, sanatı, yönetim anlayışıyla da tarihte eşsiz bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin bir dünya imparatorluğu olmasında Selçukluların attığı temel oldukça mühimdir ve bu, birçok uygulamada kendisini göstermektedir.⁸¹ Nitekim Osmanlı Devleti Selçuklu tecrübesi üzerinde yükselmiştir ve bunu birçok açıdan görmek mümkündür.

77 el-Hoyî, *a.g.e.*, s. 58; Selçuklu Devleti'nde olmasa da Artuklularda da iğdiş kelimesinin geçtiği görülmektedir ve *Şemsü'l-Hicâb Muhammed İğdiş* isimli bir kişinin varlığı bilinmektedir. Bu ifade el-Hoyî'de geçen "*Şemseddin şihâbü'l*" ile benzerdir ve belki de iğdişlerin lakabı olarak kullanmıştır. Kelime Necmeddin İlgâzi'nin vefatı ve sonrasında oğlu Timurtaş'ın Mardin'e hakim olması anlatılırken geçmektedir: "Necmeddin İlgâzi öldüğünde Mardin'de bulunan es-Sâid Hüsâmeddin (Temurtaş) oğlu es-Sâhib (Necmeddin Alpi) ve Necmeddin İlgâzi'nin Hüsâmeddin'in annesiyle evlendirdiği Hâcib Şemsü'l-Hicâb Muhammed İğdiş ile beraber Mardin'e hakim oldu." Bk. Ahmed b. Yûsuf b. Ali İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, çev. Ahmet Savran, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 1992, s. 39.

78 el-Hoyî, *a.g.e.*, s. 156; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara, TTK Yayınları, 1988, s. 178.

79 el-Hoyî, *a.g.e.*, s. 65, 96.

80 el-Hoyî, *a.g.e.*, s. , 97.

81 Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, haz. Orhan Köprülü, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.

Osmanlı sanatı, Selçuklu sanatının bir devamıdır. Yine Selçuklu Devleti'ndeki gulam, atabeg, ikta uygulamaları, gelecek devirlerde Osmanlı'da devşirme, lala, tımar isimlendirmeleriyle daha mükemmel hale getirilmiş ve uygulamalar Selçuklu temeli üzerinden yükselmiştir. Burada akıllara iğdişlik için de benzer bir durumun olup olmadığı sorusu gelmektedir. Osmanlı döneminde iğdişliğin izinin sürülebilmesi merak konusudur. Yukarıda iğdişliğin Osmanlı devşirme sisteminin çekirdeğini oluşturduğu şeklinde yorumlarda bulunulmuştur. Ancak devşirmeliğin temelinde iğdişlikten önce gulam sisteminin varlığı ve temeli oluşturduğu bilinen bir durumdur. Ayrıca, köle kökenli Selçuklu devlet adamları bilinmektedir ve böyle bir durum olması halinde bu kelimenin eserlerde belirtilmesi beklenirdi. Burada yeni bir yorum olarak acaba iğdişliğin Osmanlı döneminde *kocabaşlık* ile devam etmiş olması mümkün müdür sorusu akla gelmektedir. Zira Pakalın, kocabaşı için "Rumeli'de Hıristiyanlarla meskûn köy ihtiyar heyetinin başına verilen unvandır. Bunun yerine "Millet başı" tâbiri de kullanılırdı. Bu unvan Anadolu ile Rumeli'deki Müslüman köylerinde "muhtar"dır. Tanzimat'tan sonra kocabaşı unvanı kaldırılarak umumiyetle muhtar unvanı verilmiş ise de Hıristiyanlarca bu tâbir terkedilememiş ve muhtar tâbiri oralarda taammüm etmemiştir. Kocabaşılar devletin emirlerini halka tebliğe, halkın hükümetle olan işlerini görmeğe memur oldukları gibi bir zamanlar tarhedilen vergilerin tahsiliyle de alâkalı idiler. Tahsildarların tâyini üzerine o vazife kendilerinden alınmıştır."⁸² cümleleri ile adeta Selçuklu dönemindeki iğdişliği anlatmaktadır. Diğer yandan *kocabaş* kelimesinin tıpkı iğdiş gibi yine hayvanlarla ilgili bağının bulunması da yorumu kuvvetlendirmektedir.

Yukarıda yer alan yorumlardan çıkan sonuç şöyledir: İğdişler farklı şekillerde gayrimüslim tebaa ile ilgisi olan kişiler olmalıdırlar. Bu kişilerin arasından çıkan iğdişbaşılar ise gruplarını devlet nezdinde temsil eden, onlardan vergileri toplayan, sosyal düzeni sağlayan ve gerektiğinde asayiş konusunda inisiyatif alan kişilerdir. Ancak bu durum devletin sona ermesine kadar devam edemedi. Zira Anadolu'daki Türkleşme ve içirme politikaları bu teşkilatta da kendisini gösterdi ve bir süreç dahilinde artık bu kişilere ihtiyaç her geçen gün azaldı. Yerini ise Müslüman Türklerin aldığını, artık hemen her alanda olduğu gibi Türkmenlerin bu alanda da hızlıca bir adaptasyon geliştirip kendi teşkilatlarını vücuda getirdiklerini görmekteyiz. Tam da burada karşımıza Anadolu'da ortaya çıkmasa da en mükemmel halini Anadolu'da alan fütüvvet/ahilik teşkilatı çıkmaktadır.

82 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul, MEB Yayınları, 1993, s. 285.

Zamanla iğdişlik varoluş nedenini yitirmiştir. Birkaç nesil sonrasında köken itibariyle Müslüman olan veya sonradan ihtida edenler arasında fark kalmamıştır ve bu kurum yerini ahiliğe bırakmıştır.⁸³ Zira iğdişliğin erken dönem eserlerinde kullanılırken Selçuklu Devleti'nin yıkılışına doğru kullanılmayıp yerini ahiliğin aldığı görülmektedir.⁸⁴ Ayrıca ahiliğin temelini fütüvvet oluşturur ki fütüvvet, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan yüz yıl sonra Konya'da gündeme gelmiştir.⁸⁵ Kronolojik olarak da bakıldığında boşluk olmaksızın birbirini tamamlayan, birbirinin yerine geçen bir süreç böylece izlenmektedir. İğdişlik zamanla yerini fütüvvete, fütüvvet de yerini ahiliğe bırakmıştır. Hadiseler üzerinden de durum izlenebilmektedir; Türkmenlerin Selçuklu yönetiminden hoşnutsuzlukları nihayetinde Babai İsyanı ile doruk noktasına ulaşmış, ancak isyan ile beraber durumları daha da kötüye gitmiştir. Köseadağ sonrası Moğollara Türkmenlerin yoğun tepkisi beyliklerin ortaya çıkışı ile son noktasına gelmiştir. Ancak burada tepki sadece siyasi değil sosyal hayatta ve ekonomide de kendisini göstermiş olmalıdır. Zira ahiliğin bu dönemde özellikle öneminin artması, şehirlerde etkin olmaları değerli bir konudur ve bir boşluğu doldurmuş veya yerini almış olmalıdır. Fakat burada belirtmekte fayda var ki ahilikte bir ahi-başılık mevcut değildi ve devlet sistemine geçmemiştir. Bu nedenle benzerliklerin yoğun olmasına karşın farklılıkların da varlığı, ahiliğin Türkmenlerin oluşturduğu yeni bir sistem olduğu görülmektedir.⁸⁶ Ayrıca ahilikte üretim ve esnaflık ön planda olup yerli halka karşı tutunma, birlik olma ve mesleklerde ağırlık edinmeye çalışma amaçlarının varlığı görülmektedir.

Selçuklu Anadolu'su denildiğinde birçok alanda kesin yargıda bulunmak oldukça güçtür, zira geçiş, değişim ve dönüşüm süreci söz konusudur. Bu nedenle denilebilir ki iğdişler arasında rahatlıkla Müslümanlar olanlar varken tamamen Müslümanların kurduğu fütüvvet/ahilik teşkilatlarında Hristiyanlar da olabilmiş veya bu oluşumları kendilerine adapte etmiş/almışlardır. Bu nedenle loncaların başında Hristiyanlar veya mühtediler olabilmıştır.⁸⁷ Ayrıca zamanla Hristiyanların

83 Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 155-156; Cahen, *a.g.e.*, s. 115; Peacock, *a.g.e.*, s. 181-184.

84 Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 99; Sümer, *a.g.m.*, s. 524.

85 Yusuf Küçükdağ, "Başkent Konya'da Türkiye Selçukluları Döneminde Esnaf Örgütlenmesi", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, sayı 2, Aralık 2017, s. 174-176; Baykara'nın da belirttiği üzere Konya, Bizans döneminde önemli bir merkez değil ve bu nedenle buradan doğrudan Bizans etkisinde devam eden bir Rum esnaf teşkilatı olması çok mümkün değildir. Bk. Baykara, *a.g.m.*, s. 692.

86 Baykara, *a.g.m.*, s. 692.

87 Vryonis, *a.g.e.*, s. 597.

da Türkmenlerden etkilenip fütüvvetnameler ele almaları veya loncalara dahil olmaları dönemin çok keskin sınırlarının olmadığını göstermektedir. Bu durumun, iğdişlikten sonra yükselen fütüvvet ve ahilik için bile söz konusuken daha önceki bir dönemde, Hristiyan nüfusunun yoğun olduğunda çok daha yaygın olması muhtemeldir. Peacock da fityânın Selçuklu yıkılışı döneminde öne çıkıp edindiği güç ve mevki ile birlikte gayrimüslimlerin de bu gruba dahil olmaya çalışmasını belirtir.⁸⁸ Vryonis de Anadolu Hristiyan nüfusunun zanaatkar olduğunu, ahi-rind kuruluşlarına bu kişilerin de dahil edildiğini, böylece mesleksel, ekonomik olarak da Hristiyanların içerilmiş olduğunu belirtir.⁸⁹

Sonuç

İğdiş kelimesi Orta Çağ'da Türkistan, İran ve Anadolu coğrafyalarında farklı veya yakın anlamlarda kullanılmıştır. Türkistan'da eğitmek, beslemek, büyütmek anlamında kullanılmaktayken İran'da melez olma durumunda kullanılmış, aynı anlam Anadolu'ya da gelmiştir. Hatta bu dönemde melez olma anlamı nedeniyle atlar için de kullanımı söz konusu olmuştur. Ancak Selçuklu Anadolu'sunda kelimenin anlamının çok daha ötesinde bir içeriğe dönüştüğü görülmektedir. Bu haliyle de dönem eserlerinde yer almış ve farklı şekillerde yorumların oluşmasına vesile olmuştur.

Selçuklu Anadolu'sunda kaynaklarda birçok iğdişin geçtiği görülmektedir. Ancak çok az bir kısmının ismi bilinmektedir. Bu nedenle de iğdişlerin tam olarak hangi etnik gruba veya dine mensup oldukları, görevlerinin tam olarak ne oldukları bir muammadır. Yine de eserlerde yer alan az bir bilgiyle yorumlarda bulunulmuştur. Yukarıda yorumlar sıralandığında bu kişilerin Müslüman baba ve gayrimüslim annelerden doğan melez kişiler oldukları veya tamamen Müslüman Türklerden müteşekkil kişiler oldukları kimliğe dair yapılan yorumlardır. Görevleri içinse ekonomi ile ilgili, mali işlerde görevli oldukları veya asayişten sorumlu olup devşirme sistemine benzer bir yapıda ve görevlendirmede oldukları veya muhtar/kethüda tarzında küçük yerleşim yerlerinde yönetici durumunda bulduklarına dair yorumlar bulunmaktadır.

Orta Çağ'da Anadolu'da geçen iğdişler üzerinden bir yorumda bulunmadan önce karşımıza nüfus ile ilgili bir sorun çıkmaktadır: Özellikle Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde Hristiyan reayanın temsil edilme durumları nasıl olmuştur? Bu soruya yanıt vermek, kesin yargılarda bulunmak zordur. Ancak Selçuklu politikalarının dönem itibarıyla yıkıcı değil

88 Peacock, *a.g.e.*, s. 186.

89 Vryonis, *a.g.e.*, s. 502.

yapıcı oldukları, savaflara ara verilir verilmez ekonomi ve imar öncelikli politika izledikleri eserler üzerinden görülmektedir. Diğer yandan bu politika için insan kaynağının oldukça değerli olduğu bilinmektedir. Bu politikaların neticesi olarak Hristiyan reayanın katledilmesi, sürgün edilmesi veya onlara ağır yaptırımlarda bulunulması beklenen bir uygulama değildir. Hristiyanların Selçuklu Anadolu'sunda özellikle kuruluş ve yükseliş döneminde yoğun nüfusa sahip olması, dönem ve Selçuklu politikaları itibariyle görülmektedir ki doğal bir durumdur. Ancak kesif Türkmen göçlerinin varlığı, Türkmenlerin sadece göçlerle kalmayıp Anadolu'da hemen her alanda etkinliğini artırması, hızlı adaptasyonu ile Hristiyanların yerlerini almaları da vaktidir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde bahsedilen politikalar neticesinde Hristiyan nüfusun yoğunluğu, özellikle XII. asra kadar görülmektedir. Peki bu nüfus ile devlet nezdinde iletişimi sağlayan bir grup, temsilci var mıdır? Bahsedilen politikalar düşünüldüğünde bu unsurlarla devlet arasında bir görevlinin olması gerekmektedir. İşte burada iğdişliğin bu görevi yerine getirebilmesi mümkündür. Zira Selçuklu Anadolu'sunda insanların kimliklerinin tespitinin oldukça güç olduğu bir zaman diliminde melez anlamını ihtiva eden *iğdişler* Hristiyan veya mühtedi veya babası Türk annesi Hristiyan veya babası mühtedi olabilirlerdi ki tüm bu durumlarda bu kişiler Hristiyan tebaa ile organik bağı olan kişiler olacaklardır ve içlerinden çıktıkları unsurlarla devlet arasındaki iletişimi, düzeni koruyabileceklerdir. Selçuklu politikası böylece büyük bir sorunu halletmiş olmalıdır. Tebaasını kendileriyle bağlantılı kişiler üzerinden yönetmekte ve böylece Hristiyan ahali için ılımlı bir geçiş süreci gerçekleşmektedir. El-Hoyî'de iğdişler emirinin mali görevlilerle beraber sayılması, bu kişilerin özellikle Hristiyan tebaadan vergileri toplamakla mükellef olduklarını; ancak diğer siyasi olaylarda iğdişlerin isimlerinin geçmesi onların gerektiğinde asayiş ile ilgili görevleri uhdelere aldıklarını göstermektedir.

Türkmenlerin Anadolu'da hızlı adaptasyonları iğdişlik konusunda da kendisini göstermiştir. Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde Türkmenler sadece cephede mücadele vermemiş; ekonomik, sosyal, kültürel, dinî alanlarda da mücadele etmişlerdir. Bu nedenle hızlı bir şekilde Türkmenlerin hemen her yerde görüldüğü, nüfus olarak kısa sürede hakimiyeti sağladıkları bilinmektedir. Ayrıca mesleklerde, ticarete ve üretimde hem şehirli Türkmenlerin devam eden göçleriyle hem de yeni meslekler edinmeleriyle hemen bu alanlarda da hakimiyet kurdukları görülmektedir. Böylece burada iğdişlik konusunda da Türkmenler dikkati çekmişlerdir. Hristiyanların hem tercihen göçmeleri hem Müslüman olmaları hem de bahsedilen Türkmen göçleri nedeniyle Anadolu'nun çehresi

kısa sürede değişmiştir. Bu nedenle dönüşüm her alanda olduğu gibi içişliğı de etkilemiştir ve içişlik artık tarihteki görevini tamamlamış ve yerini, farklılıkları olmasına rağmen, Müslüman Türklerin oluşturduğu ahiliğe bırakmıştır.

İçişlik, Anadolu'da Selçuklu Devleti'nin kuruluşu sürecinde yerli halka kendisini temsil hakkını sunmuş, bahsedilen değişim ve dönüşümün ılımlı geçmesine hizmet etmiş bir teşkilattir. Ancak zamanla tarihteki görevini tamamlamış ve yerini Müslüman Türklerin oluşturdukları başka kurumlara bırakmıştır.

Kaynakça

Ahmed b. Yûsuf b. Ali İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, çev. Ahmet Savran, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 1992.

Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2011.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2020.

al-Jasimi, Sawash Muslihedin Abdulmajeed, "İbnü Mühennâ Lügati (Kitâb Hilyetü'l-İnsân Ve Helbetü'l-Lisân) (Metin-Dil Özellikleri-Dizin)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, İzmir, 2016.

Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, trc. F. N. Uzluk, Ankara, 1952.

Anonim Selçuknâme, trc. H. İbrahim - Fahrettin Coşkuner, Ankara, Atıf Yayınları, 2014.

Baykara, Tuncer, "Selçuklular Devrinde İçişlik ve Kurumu", *Belleten*, cilt 60, sayı 229, Aralık 1996.

_____, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.

_____, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

Bilge, Kilisli Rıfat, *Kitab Hilyetü'l-İnsan ve Helbetü'l-Lisan, yahut İbn Mühennâ Lügati, Farisi, Türkçe, Moğolca*, İstanbul, Matba'a-i 'Amire, 1338-1340.

Caferoğlu, Ahmet, "Filolojide İnsan ve Hayvan Soybirliğı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, cilt 16, 1968.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

_____, *The Formation of Turkey- The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*, translated and edited by P. M. Holt, London, Routledge, 2014.

Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London, Oxford Press, 1972.

Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara, TTK Yayınları, 1989.

Davidovich, Elena Abramovna, “Kanibadam Hazinesindeki Karahanlı Sikkeleri”, *Sovyet Arkeolojisi Dergisi*, sayı 1, 1961; https://archaeolog.ru/media/books_sov_archaeology/1961_book01.pdf [Erişim Tarihi: 10.12.2024]

Dietrich, Richard, *Seljuqs Social History- Social Structure*, Humanities Institute, 2022; [https://humanitiesinstitute.org/__static/242d6a34180d2a788a9632732a3a8959/seljuqs-class\(3\).pdf?dl=1](https://humanitiesinstitute.org/__static/242d6a34180d2a788a9632732a3a8959/seljuqs-class(3).pdf?dl=1) [Erişim Tarihi: 10.06.2025]

Dihhudâ, Ali Ekber, *Lugatnâme*; <https://dehkhoda.ut.ac.ir/fa/dictionary/%25D8%25A7%25DA%25A9%25D8%25AF%25D8%25B4> [Erişim Tarihi: 08.01.2025]

_____, *Lugatnâme*; <https://vajehyab.com/dehkhoda/%D8%A8%DB%8C-%D8%AE%D8%A7%DB%8C%D9%87> [Erişim Tarihi: 08.01.2025]

Duran, Remzi, *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitâbeleri (İnşa ve Ta'mir)*, Ankara, TTK Yayınları, 2001.

Ebu'l- Ferec, Gregory (Bar Hebraeus), *Ebu'l- Ferec Tarihi I-II*, çev. Ö. Rıza Doğul, Ankara, TTK Yayınları, 1999.

Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarih-u Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yalıtıkaya, Ankara, TTK Yayınları, 2011.

el-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'feri er-Rugadi İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye Selçuknâme*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Yayınları, 2014.

Erkan, Mustafa, “İbn Mühennâ”, *DİA*, cilt 20, 1999.

Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara, TTK Yayınları, 2007.

Fatih Devrinde Karaman Eyâleti Vakıflar Fihristi, haz. Feridun Nâfiz Uzluk, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958.

Günay, Ünver, “Anadolu’nun Dinî Tarihinde Çoğulculuk ve Hoşgörü”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, cilt 8, sayı 22, 1996.

Hasan b. Abdülmü’min el-Hoyî, *Selçuklu İnşâ Sanatı Gunyetü’l-Kâtip ve Münyetü’l-Tâlib Rüsûmu’r-Resâil ve Nücûmu’l-Fezâ’il*, haz. C. Yakupoğlu - Namiq Musalı, Ankara, TTK Yayınları, 2018.

Huncan, Ömer Soner, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.

İbn Mühennâ, *Hilyetü’l-İnsân ve Halbetü’l-Lisân*, İstanbul Arkeoloji Müzeleri El Yazmaları Bölümü, Numara 1202.

İbnü’l-Devâdârî, *Kenzü’l-Dürer ve Câmi’u’l-Gurer*, IX, nşr. Hans Robert Roemer, Kahire, 1960.

İbnü’l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi’l-Târîh Tercümesi* 8, trc. A. Ağırakça - B. Eryarsoy vd., İstanbul, Hikmet Neşriyat, 2008.

Kâşgarlı Mahmûd, *Divânü Lügâti’l-Türk*, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2005.

Kaymaz, Nejat, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, Ankara, TTK Yayınları, 2011.

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeret ül-Ahbâr Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, neşr. Osman Turan, Ankara, TTK Yayınları, 1999.

_____, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Yayınları, 2000.

Koca, Salim, “Türkiye Selçuklu Devleti’nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211)”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Güz 2016.

Konyalı, İ. Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi II*, İstanbul, 1974.

Köprülü, M. Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, haz. Orhan Köprülü, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.

Kurtuluş, Rıza, “İğdiş”, *Ahilik Ansiklopedisi*, cilt II, Ankara, 2020.

Küçükdağ, Yusuf, “Başkent Konya’da Türkiye Selçukluları Döneminde Esnaf Örgütlenmesi”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, sayı 2, Aralık 2017.

Merçil, Erdoğan, *Selçuklular Zamanında Divân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Divânları)*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.

Mevlânâ Celâleddin, *Mektuplar*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 1999.

_____, *Fîhi Mâ Fih*, çev. M. Ülker Anbarcıoğlu, İstanbul, Ataç Yayınları, 2013.

Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk C. I-II (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak)*, trc. Ali Ertuğrul, Ankara, TTK Yayınları, 2015.

Oral, M. Zeki, "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, V, 1962.

Padişah, Muhammed, *Ferheng-i Anendrac*, Vizianagram, 1889; https://ketabpedia.com/%D8%AA%D8%AD%D9%85%D9%8A%D9%84/%D9%81%D8%B1%D9%87%D9%86%DA%AF-%D8%A7%D9%93%D9%86%D9%86%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D8%AC#google_vignette [Erişim Tarihi: 08.01.2025]

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul, MEB Yayınları, 1993.

Peacock, A. C. S., *Moğol Anadolu'sunda İslam, Edebiyat ve Toplum*, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2023.

Redford, Scott, "Caravanserais and Commerce", *Trade in Byzantium Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, ed. Paul Magdalino - Nevra Necipoğlu - Ivana Jevti, İstanbul, Koç Üniversitesi, 2013.

Redhouse, James W., *A Turkish and English Lexicon*, Constantinople, 1890.

Savvides, Alexis G. C., "Late Byzantine and Western Historiographers on Turkish Mercenaries in Greek and Latin Armies: The Turcoples/Tourkopouloi", *The Making of Byzantine History*, ed. R. Beaton - C. Roueche, Variorum, 1993.

Sönmez, Zeki, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara, TTK Yayınları, 1995.

Sümer, Faruk, "İğdiş", *DİA*, cilt 21, 2000.

_____, "Selçuklu Tarihinde İğdişler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Nisan 1985.

Şen, Serkan, "İğdiş Sözcüğü Nereden Geliyor?", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı 23, 2007.

Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi, haz. Mikail Bayram, İstanbul, Kardelen Yayınları, 2000.

Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2014.

Şükürov, Rüstem, “Bizans Dünyasının Doğu Sınırları: Prosopografik Bir Bakış Açısı”, *Türk Bizans İlişkileri ve Anadolu'nun Türkleşme Süreci*, çev. Mahmut Kaya, İstanbul, Kültür Bilimleri Akademisi Yayınları, 2016.

Tabakoğlu, Ahmet, *İslâm İktisadına Giriş*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013.

Temir, Necati, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara, TTK Yayınları, 1959.

Turan, Osman, “L'Islamisation dans la Turquie du Moyen Age”, *Studio, Islamica*, no 10, 1959.

_____, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsânî Esasları*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003.

_____, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara, TTK Yayınları, 1988.

Uçar, Erdem, “Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında VIII: İğdiş ve İğdişi Üzerine”, *Korkut Ata Türkiyat Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, cilt 1, sayı 1, 2019.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara, TTK Yayınları, 1988.

Vryonis Speros Jr., *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma*, çev. İdem Erman, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2020.

Vryonis, Speros, “Nomadization and Islamization in Asia Minor”, *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 29, 1975.

_____, “Seljuk Gulams and Ottoman Devshirmes”, *Der Islam Journal of the History and Culture of the Middle East*, XLI, Berlin, 1965.

Yalman, Suzan, “The ‘Dual Identity’ of Mahperi Khatun: Piety, Patronage and Marriage across Frontiers in Seljuk Anatolia”, *Architecture and Landscape in Medieval Anatolia, 1100-1500*, ed. Patricia Blessing - Rachel Goshgarian, Edinburgh University Press, 2017.

Yazıcızâde ‘Ali, *Selçuk-nâme*, haz. Abdullah Bakır, Ankara, TTK Yayınları, 2014.

Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II*, haz. Refet Yinanç, Ankara, TTK Yayınları, 2014.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, haz. Çetin Şan - Serap Tuba Yurteser, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2008.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

